

FRAGMENTI IZ BIOGRAFIJE NAJVEĆEG I NAJKONTROVERZNIJEG
BOŠNJAČKOG PISCA: MEHMEDA MEŠE SELIMOVIĆA

Pisac između Scile i Haribde

Indira Kučuk-Sorguč

Meša je i prije te 1973. godine želio otići iz Bosne, i nije bio usamljen u toj svojoj zamisli. Mnoge poznatije ličnosti su to željele. Bosanska sredina bila je dosta tijesna za velike stvaraoce. Pritisnuta uvijek iz Beograda i Zagreba, nepriznata i manipulirana, a domaći nacionalni trolist nije dopuštao da se posveti posebna briga i pažnja za pripadnike ove ili one nacije. I među intelektualcima, piscima naročito, bilo je nacionalističkih trvenja.

Recimo, jedan Mak Dizdar, bio je zaista pod presijom srpskog nacionalizma, onog epskog nacionalizma srpskih književnika, mladih srpskih pjesnika, jurišnika, i to ga je skupo koštalo, od toga je umro. Meša je bio trn u oku nekim hrvatskim nacionalistima, Mak srpskim. Politika je vodila brigu da sačuva neku ravnotežu, da se ne opredijeli ni na jednu ni na drugu stranu. Nije bilo jedinstva višenacionalnih inteligencija da se odupru nacionalnim centralama vani i da interno priznaju vrijednosti svakog Bosanca pojedinačno, jer mnogi su odlazili i vraćali se u Bosnu. Skender Kulenović, naprimjer.

Iako je sahranjen u Beogradu, kao uostalom i Meša, jer je tamo otišao potkraj života, bio je i ostao Bošnjak. Nijedan se nije odrekao bosanstva i bošnjaštva. To nacionalno priklanjanje Maka Zagrebu, a Meše Beogradu, sve je to bila jedna mimikrija, dok nije nacija priznata, ali oni su svojim djelom potvrdili svoju naciju na najbolji način.

Kod Meše je to samo u djelu, a ne u javnom ispoljavanju. Naciju je shvatio politički. "Kad se mora pripadati nekoj naciji, dobro, ja sam Srbin." Ali, svojim djelom on je izraziti Bošnjak

Ova je kalendarska godina na isteku, a dva su je značajna istoznamenakata datuma obilježila. Devedeset godina od rođenja dvojice velikana bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti: Mehmeda Meše Selimovića i Skendera Kulenovića.

Muallim je o literarno-estetskim dometima Skenderove poezije i njegovog ukupnog stvaralačkog genija, već pisao, kao i o supspecijalističkoj simbiozi u književnim fakturama vodećih bošnjačkih pisaca, tako da ćemo se ovoga puta zadržati na čistoj biografiji,

odnosno, najupečatljivijim fragmentima iz biografije sigurno najvećeg ali i najkontroverznijeg bošnjačkog književnika Mehmeda Meše Selimovića.

Nekoliko je karakterističnih tačaka determiniralo Mešin život što je poslije imalo velikoga odraza na njegov književni svijet. Iz intervjua i razgovora, koje je uglavnom davao nakon izlaska iz štampe svake svoje nove knjige, mogao se kompletirati mozaik o njegovoj karakternoj osobenosti u kojoj atribut etičnosti zauzima prvo mjesto. *Muallim* će se zadržati na Mešinom *curriculumu vitae*, koristeći ulomke iz njegovih sjećanja na dječastvo i mladost, u kojima je nezaobilazna stilska figura o zavičajnosti, bosanskoj ambijentalistici i specifičnoj muslimanskoj atmosferi koju je očuvala i prenosila njegova majka. Prenijet ćemo i njegova stajališta o romanima "Tišine", "Derviš i smrt" i "Tvrđava". Kao i o Bošnjacima, njihovom nacionalnom kodu, duhovnim vrijednostima, o odlasku iz Sarajeva i prezrenosti njegova piščevskog lika od "sarajevske čaršije", Beogradu i južnoslavenskoj zajednici, piscima do kojih je držao i s kojima se redovno dopisivao. Na koncu, teška bolest i smrt ovoga velikana pisane riječi, i svakojake priče koje su konstruirane nakon njegova fizičkoga odlaska, predmet su epiloga ovoga teksta...

Majka Paša - vjerovala je u Boga i klanjala stalno

Dvadeset šestog aprila 1910. godine u Tuzli rodio se **Paši**, rođenoj Šabanović i **Aliji Selimoviću**, sin Mehmed, kojega će za vrijeme studija u Beogradu prozvati Meša, po skraćenoj varijanti svoga imena. Bilo ih je šestoro djece (trojica sinova i tri kćerke). Najljepše dane djetinjstva proveo je u tuzlanskoj mahali, odrastajući u atmosferi muslimanske tradicionalnosti. Taj kvalitetan odgoj, u tradiciji dobre patrijarhalne muslimanske kuće i uz to dovoljno imućne, dobio je od majke. Evo šta Meša Selimović kaže o svom porijeklu: "Moji svi su iz Bileće i sad ima tamo Selimovića, u gradu Bileći. Bili su bogataši. Djed mi je bio, i preci uopšte bili su zlatari. Otac nije. Otac je bio posjednik i ništa više. Živio je lagodno, lako, dosta neodgovorno. On je prototip za

Hasana u 'Dervišu'. To je moj otac... On je volio konje, automobile, volio je žene, volio lov, piće, društvo. Veliki veseljak... To je jedna izuzetna ličnost."

Otac mu je umro u 54 godini života. Prema njegovim riječima, malo je od njega naslijedio. Neobično ga je poštovao (fizički je dosta sličio svome ocu), ali "nisu imali mnogo veze". Majka je bila važna karika u formiranju njegove ličnosti. "Ona je bila dosta tiha, povučena. Ona je vjerovala u Boga, klanjala je stalno" - govorio je Selimović. "Kad je otac umro, ona je jednostavno prestala da živi... Mislím da se nije ubila samo zato što je vjerovala. Samo zato se nije ubila."

Još kao dijete odvajao se od ostalih vršnjaka po tome što je volio knjigu. Čitao je uvijek. U Tuzli završava osnovnu školu i gimnaziju. Već tada piše prvu pripovijetku. Ali, naglo se mijenja njegov materijalni položaj. Naime, otac sklon kocki i riziku, izgubio je cijeli imetak i doveo svoju višečlanu porodicu u ćorsokak. Njegova majka, stpljiva i štedljiva žena, založila je svoje dukate i oprala obraz porodici. U četvrtom razredu Gimnazije izdavao je školski list "Proviđenice" i u njemu objavio svoju prvu priču. Bio je vrlo svestran. U tim najljepšim danima, kojima se neprestano vraćao u svojim knjigama, sazrijevale su njegove književne težnje i zbivali su se doživljaji koji su ostavili velikoga traga ispod kože ovoga umjetnika. Jedna slika u njegovom sjećanju je rijeka.

"A rijeka - to je nešto što je zaista moje. To je vjerovatno zato što sam djetinjstvo proveo na

rijeci. Ja sam živio u Tuzli pored Spreče, te divne rijeke. Ja sam uvijek govorio - najljepša rijeka na svijetu, zato što su to najljepši dani djetinjstva.”

Uvijek je smatrao da ne treba bježati od uspomena, jer su one dio nas samih.

Veliku maturu položio je školske 1928./29. godine. Odlučio je studirati. I, kako je bio široko naobražen, odlučio je studirati pravo na Beogradskom univerzitetu. Ali, nije ga dugo držala “pravna tenzija”, pa je nakon položenih ispita sa prve godine želio udovoljiti svojim ambicijama i istinskim sposobnostima, i upisati Filozofski fakultet. Otac mu je jako osiromašio tako da je često znala izostati njegova novčana pomoć. Meša je stanovao u beogradskom Gajretovom domu “*Osman Đikić*” i isticao se muzičkom naobrazbom i sportskim duhom.

“Nisam služio vojsku.”

Nakon diplomiranja 1934. godine, Meša se vratio u rodnu Tuzlu, gdje je 9. aprila 1935. godine postavljen za nastavnika u Građanskoj školi trgovačkog smjera u Tuzli. Poslije završetka školovanja, bilo je obavezno služiti vojsku u ondašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. U jednom intervjuu na pitanje da li je služio vojsku, Meša odgovara: “*Ja nisam služio vojsku.*” Samo ste bili u partizanima? “*Samo sam bio u partizanima. Izvukao sam se vrlo spretno. A zaštititi se od države izgleda da je najjednostavnije na taj način što će čovjek slušati sve što ona traži.*”

U jesen 1936. postavljen je za profesora Gimnazije u Tuzli.

Za vrijeme svoga službovanja u Gimnaziji, Meši je dopušteno da drži honorarne časove u Behram-begovoj medresi.

U njegov emotivni život ulazi neka **Desanka Đorđić**, vrsna gimnastičarka, koja je potjecala iz ugledne tuzlanske srpske porodice. To će biti njegova prva žena, s kojom je imao i kćerku **Slobodanku**. Zbog protivljenja obitelji ovoj vezi, on će se tek 1943., u partizanima, oženiti Desom. Pošto se poslije rata oženio **Darkom Božić**, i dobio dvije kćerke, nevoljko je govorio o svom djetetu iz prvog braka. U testamentu kojega je napisao za vrijeme svoje teške bolesti 1977. godine, ni na jednom mjestu nije spomenuo, a kamoli nešto

ostavio svom prvom djetetu. To govori nešto i o onoj drugoj strani Mešine ličnosti.

Kada je Njemačka izvršila agresiju na Kraljevinu Jugoslaviju, u prvim danima aprila, Meša se osjeća “*izgubljen, deprimiran stvorenim stanjem u Jugoslaviji i svijetu*”. Bio je simpatizer Komunističke partije Jugoslavije, te se aktivno priključio NOP-u ljeta 1941. godine. Evo, kako sam opisuje ovu odluku: “*...Ali stvarni preokret izvršio je u meni napad Njemačke na našu zemlju, kad sam osjetio da je odvratno biti antifašista samo teoretski*”.

Brata Šefkiju Partija osudila na smrt

Stavio se na raspolaganje Partiji u samom gradu Tuzli. I onda je došlo do njegovog hapšenja. Zbog saradnje sa NOP-om, Mešu, njegovu sestru i brata Teufika uhapsile su ustaše. “*Sve troje smo vezani u lance (bili smo vezani 42 dana) i stavljeni u samice policijskog zatvora.... Poslije 120 dana zatvora pušteni smo zbog nedostatka dokaza.*” Nažalost, takvu sretnu vijest nije, 1944. godine, nakon oslobođenja Tuzle, čuo njegov stariji brat Šefkija, kojega su partizanske vlasti, zbog nekoliko komada namještaja osudile na smrt.

U maju 1943. otišao je u partizansku brigadu, na Majevicu. Postaje član Komunističke partije Jugoslavije. Aktivno saraduje sa novopokrenutim listom *Oslobođenje* i suraduje u *Frontu slobode*. O svom angažiranju u partizanima, koje nije bilo vezano samo uz pisanje reportaža, priča i bilješki, nakon izlaska iz štampe romana “*Tišine*”, koji je svojevrsna sublimacija psiholoških dilema i doživljavanja jednog ratnika u ratu i njegova začuđenost nazorima ljudi u miru, Selimović kaže: “*Ja sam uvijek bio s puškom u ratu. Nisam išao pod zemlju. Ali sam namjerno ulazio u zemunice, da vidim kako je to, i jednostavno mislim da je užasno. To je jedna bespomoćnost koja je strašna. Ja sam se cijelog rata upravo bojao toga, da ne budem ranjen i da ne bih bespomoćno ležao negdje u nekoj zemunici, u nečemu, kako smo to mi zvali, 'bazi.*”

Nakon rata, kao da je svjesno odlučio prekinuti sa tamnim relikvijama prošlosti. Okreće list. U intimnom životu udaljava se od supruge i okreće novoj “oslobodilačkoj” ljubavi. Napušta ženu i dijete i seli se kod Daroslave Darke Božić -

kćerke **Živorada Božića**, divizijskog đenerala bivše jugoslavenske vojske. Bit će to samo jedan u nizu prijelomnih momenata u njegovu životu. Rijetko se je odlučivao napraviti neke mega-zaokrete, ali kad bi u sebi prelomio, bio bi nepokolebljiv u izvršenju takve odluke.

Isključenje iz Partije

Bračni brodolom Mešu je skupo koštao. Kada je prvu suprugu napustio radi Darke, napuštena žena ga prijavljuje partijskoj vrhuški. "Zbog neiskrenosti prema Partiji i zbog povrede partijskog morala" biva isključen iz Partije 16. augusta 1947. godine. Iz Beograda prelazi u Sarajevo. Postaje profesor Više pedagoške škole u Sarajevu. Najčešće su ga vidali u društvu književnika starije generacije **Isaka Samokovlije**, **Marka Markovića** i **Borivoja Jevtića**. Za štampu je pripremio knjigu pripovijedaka *U oluju* i predao je *Narodnoj prosvjeti* - sarajevskoj izdavačkoj kući, koja je rukopis, jednostavno, izgubila.

Tada je, čini se, prema Mešinim izjavama i krenula lavina direktnih i indirektnih ataka sarajevske čaršije prema njemu. U međuvremenu, Meša Selimović je postao član Udruženja književnika BiH, objavljena mu je i pripovijetka *Uvrijeđeni čovjek* i postaje docent na katedri za književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Poslije dvogodišnje apstinencije od Komunističke partije, u postinformbirovskom periodu Mehmeda Mešu Selimovića ponovno primaju u KPJ.

"Smatram da sam za nepune dvije godine koliko je prošlo od mog isključenja do ponovnog primanja u Partiju imao stav i držanje komuniste, i ako mi je ponekad bilo vrlo teško, jer mi se činilo da sam zaboravljen i odbačen."

U Sarajevu kao da se otuđuje od svakojakog književnog svijeta. Predaje romantizam na Fakultetu s posebnim šarmom i neposrednošću. Ne svraća često u kafane, omiljeno stjecište sarajevskih profesora i književnika. Porodica mu je garantirala onaj neophodni mir za stvaranje. Bilo je to vrijeme kada je intenzivno radio. Završio je studiju o stvaralaštvu **Hasana Kikića** (1905.-1942.). Prema njegovom mišljenju, uz **Kočića** (do čijeg je lirskog kvaliteta osobito držao), **Šantića** i

Strijeljan je Šefkija

Krajem 1944. godine u Tuzli je presudom vojnog suda III korpusa strijeljan Mešin stariji brat Šefkija Selimović "zato što je iz magacina Glavne uprave narodnih dobara uzeo krevet, ormar, stolicu, i još neke sitnice..." Uradio je to kao rukovodilac Odsjeka za raspolaganje zaplijenjenom neprijateljskom imovinom, očekujući dolazak svoje žene **Dese**. Pošto mu je kuća bila opljačkana, smatrao je da je ima pravo namjestiti najnužnijim stvarima. I, dogodilo se što se dogodilo. Bratu Meši iz zatvora je poručio, pred strijeljanje, da je nevin. Meša je došao kod **Omera Gluhića**, prijatelja iz predratnih dana i zaplakao: "*Strijeljan je Šefkija*." Dugo je nosio tu traumu u sebi da bi taj motiv književno ovjekovječio 1966. u romanu "*Derviš i smrt*". Muklo i bolno, ne dopuštajući riječima da kažu ono što racio misli, Meša govori o svome bratu.

Oprostite, jeste li nekoga svoga izgubili u toku rata?

SELIMOVIĆ: Jesam, brata.

Kako se zvao? Kad je rođen?

SELIMOVIĆ: To je stariji brat, Šefkija. Stariji je od mene, a stradao je 1944... Bio je prvoborac.

Vi ste ga izuzetno voljeli, vidi se iz "Derviša"?

SELIMOVIĆ: Jesam. Jesam.

Biste li nešto rekli o uspomenu na njega?

SELIMOVIĆ: Teško je to; teško je to ... Bio je živ, neobuzdan, ali izuzetno dobar čovjek. Tako, odnosio se malo zaštitnički prema meni. Naravno, bio mi je uzorom. Volio sam ga.

Neizmjerne?

SELIMOVIĆ: Mnogo. Taj motiv brata se javlja u "*Tišinama*" i u "*Dervišu*".

U "Dervišu" on tamo igra jednu važnu ulogu.

SELIMOVIĆ: To je sve; to je sve. Sve je to. Sve je tamo.

(Preuzeto iz knjige *Razgovori sa umjetnicima*, autora Jevte M. Milovića. Oprema redakcijska.)

je krenulo nabolje. Uređuje prestižni časopis iz kulture "Život", postaje urednik u izdavačkom preduzeću "Veselin Masleša", a 1961. godine postaje glavni urednik najveće izdavačke kuće u Bosni i Hercegovini "Svjetlost".

O *Tišinama*

I, konačno, došao je red na prvi roman - *Tišine*.

I to pod jedinstvenim okolnostima. Meša je, da bi se prisilio završiti *Tišine*, sklopio ugovor sa izdavačem, sarajevskom *Svjetlosti*, pod uvjetom - da u ugovor unesu jednu klauzulu: ako ne preda rukopis u maju 1961., da se unese obaveza da Meša plaća penale - 5.000 dinara dnevno.

Ipak, tolikoj sumnji u sebe nije bilo mjesta. Rukopis je predao prije vremena.

Tišine su pisane ekavski.

Fabula ovoga romana umnogočemu koincidira sa bosanskom ratnom stvarnošću. To je roman o čovjeku koji je s punim entuzijazmom živio život ratnika-revolucionara. Kada nastupi mirnodopska zbilja, u kojoj se maske skidaju i

isplivavaju neočekivane karakterologije, osjećaj mučnine i neprilagodljivosti, napetost i konfuzija obuzimaju potpuno junaka priče. Priča je istinita, već doživljena. Meša o ovom romanu govori kao o osobnom doživljaju.

"Jest, to je lični doživljaj svega onoga što sam ja doživljavao poslije rata u Beogradu."

Tišine su prenapregnute emocijama; predstavljaju roj nepoćudnih raspoloženja kada je svaka spoznaja gorka i teška. Nije lahko iz stanja revolucionarnog zanosa uskočiti u patvorenu mirnodopsku kompoziciju - kao da se ništa dogodilo nije. "*Rat je zlo, koje je rodilo dobro, a mir je dobro koje porađa zlo.*"

Reminiscencije glavnog junaka su intenzivne, slike su uvjerljive i žive. Najčešće u valu slobodarskog smijeha pred očima svakog preživjelog iskrsavaju mrtvi. Mrtvi oživljavaju i lome misao čestitog čovjeka. Meša o svom romanu-prvjencu, čija je radnja smještena u Beograd, kaže: "*Nije to autobiografski roman, ali je mnogo autobiografskih elemenata. Prema tome, nije faktografija sva iz mog života, ali je iskustvo moje. I iz iskustva mog su i druge ličnosti. One nisu izmišljene. To su razni ljudi, ratnici, koji su sa sela, recimo - birokrate koje nisu išle u rat pa nas gledaju čudnovato, taj građanski svijet s kojim se susrećemo...*"

Povodom objavljivanja *Tišina*, jedan ugledni slovenski književnik **Edvard Kocbek**, ne sluteći da je pogodio ne samo srž romana nego i one iskonske neizbrisive autorove korijene, koji su preneseni na glavnog junaka, sa oduševljenjem piše Meši: "... Otkrili ste ono prvobitno u bosanskom čovjeku, što ima još uvijek veze sa bogomilstvom i njegovom potresnom sudbinom i što se nikada ne može smiriti sa vanjskom pacifikacijom i tehničkim rješenjima. Bogomilska mirotvornost je dublja od nasilnih uvjeta za takozvanu sreću. Prvi put sam u *Tišinama* naslutio kako u vašem ratovanju titra nešto više od protivčetištva... i nešto više od revolucionarnog hiliazma... Baš tu sam otkrio - kako kažem - nešto bogomilsko nešto, što je oživjelo u vama i što predstavlja najdraocjeniju suštinu partizanske i buduće Bosne."

Bio je to roman koji mu je u potpunosti otvorio puteve u književnu orbitu nekadašnje Jugoslavije. Ni nagrade nisu izostale. U punoj je stvaralačkoj snazi - svjestan da je pred sebe postavio jedan cilj - napisati životno djelo. Od 1961. do 1966. sklapa kockice za *Derviša*. Skoro

dvadeset godina vodi ga skoro, opsesivna težnja da porodičnu tragediju, nesreću brata Šefkije, prenese na papir. Od kada se komunistička pravda primjenjivala na koži njenih najvatrenijih pristalica, a od 1944. kada je "pravda" zakucala na njegova vrata i izazvala ličnu tragediju, Meša se borio sa samim sobom. Rospinjale su ga dileme: Šta je, zapravo, on nakon osude brata? Ožalošćeni i ozlojeđeni brat idalje uvjereni komunista, ili, naprotiv, polakomljeni član Parije?

"Život bi mi bio promašen da nisam napisao Derviša"

Ta je dilema i okosnica velikog Mešinog romana, remek-djela bosanskohercegovačke književnosti, ali i šire, jugoslavenske, preciznije, srpske, jer je autor sam to tražio. Koliko je nemoći bilo u Meši Selimoviću kada je čuo presudu, koliko kad je Šefkija strijeljan? Da li je osjećao krivnju? Tuzlanska čaršija ispredala je priče kako su Šefkijina braća mogla više učiniti da spase starijega brata. "Možda su ga i mogli spasiti" - još se dugo govorkalo u Tuzli. Mnogi su bili uvjereni da je **Teufik Selimović**, zvani **Budoni**, visoki činovnik službe bezbjednosti, kasnije UDBE, mogao reći pravu riječ na pravo mjesto.

Derviš je dugo sazrijevao u Meši, ali je nastajao brzo. Na pitanje u kakvom se raspoloženju nalazio kad je pisao *Derviša*, Meša je u jednom razgovoru rekao: "U malo euforičnom, uglavnom vedrom. Znao sam da pišem djelo svoga života."

Je li taj roman njegovo najbolje djelo? Meša je konkretno odgovorio: "Pa, ne znam da li je najbolje, ali je sigurno najneophodnije za mene. To je ispovijest moga života. I da to nisam napisao smatrao bih da mi je život promašen. Sve ostalo nije važno."

Čim je roman izašao iz štampe, novine su bile pune hvalospjeva za djelo i njenog autora, ali i neskrivajućeg čuđenja. Iako su već *Tišine* iz pera nekoliko kritičara proglašavane romanom moderne fabule, *Derviš* je, bez ikakve sumnje, označen kao prvi bosanskohercegovački moderni roman. Mnogi kritičari, književnici i novinari bili su iznenađeni i fascinirani dubokomisaonim sentencama iz Knjige Objave - *Kur'ana*. Prva novinarska pitanja Meši počinjala su kao po nekom nepisanom pravilu, od *Kur'ana Časnog* -

velike nepoznanice ondašnje intelektualističke elite. Meša je u svojim odgovorima, bio krajnje decidan i razlozan: "Nisam nikad intenzivno studirao *Kur'an*. To je vrlo površno poznavanje *Kur'ana*... Ne znam nijedan istočni jezik uopšte. Ne znam ni istočnjačku filozofiju. Neki kritičari smatraju da sam ja eksplicirao istočnjačku filozofiju. Nisam uopšte. Već sam pisao o tome. *Kur'an* je za mene svaki kodeks mišljenja, svaki kanon na koji se pozivaju ljudi, kao svaki statut ma koje partije ili jednog filozofskog mišljenja. Dakle, čisti simbol. A uzeo sam prevod Čauševića i redigovao neke rečenice za svoje potrebe..."

Čovjek je uvijek na gubitku...

Mnogi će danas reći, što je sa teološkom stanovišta neprikosnovena istina, da je skrnatio Svetu knjigu, da je za potrebe vlastite imaginacije zloupotrijebio njene fundamentalne mudrosti. *Litentia poetica* je, s druge strane, učinila da se kroz samo nekoliko fragmenata iz *Kur'ana*, uz to još nepotpunih, što deformira esencijalni sadržaj *Kur'ana*, ova prva Božija knjiga, nađe na policama i onih do kojih nije doprijela velika mudrost *Kur'ana*.

I, u pravu su oni koji su zbog toga ljuti. Od toga Meša i ne bježi.

"Čovjek je uvijek na gubitku...?"

"To je citat iz *Kur'ana*, koji nije potpun. U *Kur'anu* se kaže: Čovjek je uvijek na gubitku, osim ako ne nađe smisao u Bogu. Samo kod mene je ostala nedorečena ona druga polovina rečenice, a smisao joj je: Čovjek je uvijek na gubitku, ako ne nađe smisao u ljubavi. To je kontekst romana. I to neki kritičari, kao **Dragan Jeremić**, nisu shvatili. On je prigovarao da je to beznađe, nihilizam itd. Nije shvatio roman."

Koliko je u fabuli i atmosferi romana, Meša Selimović koristio muslimansku tradiciju? Koliko ga je zadužilo porijeklo i ambijent u kojem je odrastao?

"Ako mislite na način življenja, način mišljenja, na moralni i etički kodeks, onda to nisam ni htio ni mogao zaobići... Ova sredina ima osobine koje su stoljećima formirane. Kako ja pripadam tom svijetu i toj sredini, prihvatio sam njegove osobine, možda i ne znajući. To je nesvjesno prenošenje tradicije, koja se u moje mišljenje uselila kao predačka baština."

U Selimovićevim razgovorima o smrti, muslimanskom vjerovanju i mezarjima, transponira se čitav piščev tradicijski *sensu*. Miri li se sa smrću? Kako je shvaća? Da li pisac zbog trajanja svojih djela lakše podnosi kraj? Poznato je da se veliki **Goethe** plašio fizičkog kraja i nikada o smrti ni s kim nije želio govoriti. Meša je nedvosmislen: *“Besmisleno je razmišljati o nečem što se ne može izmijeniti. Ja ne mislim o tome. U tome je dosta i islam uticao na mene. U islamu ne postoji ni kult smrti, ni strah od smrti. Smrt mi je mrska, ali se ne bojim.”*

I njegovi posljednji dani, nisu bili ispunjeni željom za još kojim danom. Nisu bili napeti. On je strpljivo podnosio bolest, iako je polovina njegovog tijela bila oduzeta. Nikoga nije uznemiravao, niti bio zavidan na životu, shvatajući da kudret-sahat otkucava njegove posljednje minute.

Šta osjeća kada posjećuje groblja, da li čovjek u tim momentima iznenada dobije nesvakidašnji impuls racija i razmišlja kako je vrijeme da se račun svedu, ili je miran, očišćen od svih ovozemaljskih proturječnosti? Idete li na groblje, bilo je pitanje Meši, nakon izlaska iz štampe njegovog romana *Derviš i smrt*: *“Ne naročito. Ja mogu da idem na muslimansko groblje zato što i nije groblje. To je tratina, to je bašta, to je jedno veselo naselje bez tih obilježja smrti. Ja sam se kao dječak igrao na groblju muslimanskom potpuno kao na igralištu, jer, Muslimani, nemaju taj kult smrti naročito izražen, i meni ta ukočenost groblja, naročito katoličkoga naprimjer, dosta teško djeluje. Ne volim to.”*

“Bosna je teška, teretna zemlja...”

“...Bosna je teška, teretna zemlja, i ovdje nije lako živjeti, ako je čovjek samo za santimetar viši od prosjeka. Meni je slučaj dodao taj santimetar i osudio me na ispaštanje. Prošle godine, naprimjer, došao mi je jedan profesor Univerziteta, mnogo mlađi od mene, s kojim nisam naročito blizak, i rekao mi da je razgovarao s jednim višim partijskim funkcionerom (pomenuo je i njegovo ime, ja ih izostavljam jer nisu važna), koji mi oštro zamjera što se družim s nekim beogradskim književnicima, koji mi daju direktive šta treba da radim. Odgovorio sam da je sve to tačno osim jednog: ja njima dajem direktive a ne oni meni. Taj moj drski odgovor toliko je zbunio profesora, da je otišao smušen,

,ali je sigurno, podnio izvještaj kako sam opasan čovjek. Tačno, moj jezik je oštar; mogao sam mu odgovoriti da su to moji prijatelji iz dana kad su me svi odbacivali, Bosanci najviše, ali nisam htio, namjerno sam bio neugodan, jer me zaprepastila drskost tog čovjeka, stidio sam se i za sebe i za njega.”

Zapisao je ovo Meša u vremenu kada se živo mijenjao društveno-politički kontekst u kojem je živio. Bilo je to vrijeme kada su se vodile žestoke rasprave o konstituiranju muslimana kao nacije, pa kad se izvjesnost o njihovom uvrštenju u Ustav iz 1974. godine mogla naslutiti, počela je “nacionalna otimačina”. Sve vrijedno što je poticalo iz bošnjačkog korpusa i konveniralo “velikim nacijama” - hrvatskoj i srpskoj, bilo je diplomatskom akcijom prevedeno u hrvatsko i srpsko. Dobrovoljna pristajanja nisu izostajala. Kako se Meša snašao u tim okolnostima? Kome se priklanjao i zašto je teško govorio o svom nacionalnom određenju?

Prijateljevanje s Ćosićem

Šezdesetih godina počelo je njegovo intenzivnije prijateljovanje sa velikosrpskim književnikom **Dobricom Ćosićem**, koji je tada djelovao na fonu tobožnjeg liberalizma ukorijenjenog u Beogradu. Vjerovao je toj beogradskoj književnoj bulumentu, koja će se kasnije izroditi u najopasnije potpirivače mržnje i predvodnike srpskih nacionalističkih težnji. Još u rukopisu, njegov najveći roman, *Derviš i smrt*, dopao je šaka Dobrici Ćosiću. Meša ga je prvo njemu dao na čitanje. Držao je do njegovog suda s razlogom. Mišljenje Dobrice Ćosića zapravo je bilo mišljenje “naprednog” Beograda. S nestrpljenjem je očekivao vijesti iz Beograda. I uslijedio je Ćosićev lakonski odgovor: *“Bravo, Meša...”*

Prošlo je. A važno je bilo proći u beogradskoj čaršiji. Kritičari su se počeli utrkivati u pohvalama o *Dervišu*.

S jedne strane, veliki književni uspjeh, s druge otvoreno pitanje o priznavanju treće nacije u Bosni i Hercegovini kao konstitutivne. Gdje je tu Mešino mjesto? U koju književnost svrstati djela ovoga pisca? Bila je to latentna politička borba u

kojoj ni stanovite grubosti, spletki i oštre verbalne osude nisu izostale.

Rasprava o muslimanstvu s Begićem

Meša je osjećao dug prema Beogradu. Bila je to sredina koja ga je osvojila i svojom arhitektonikom ali i posebnim odnosom još u vremenu između 1945. i 1947. kada je tamo živio. Bila je to sredina koja mu je intimno konvenirala. Beogradska čaršija znala je postaviti stvari na pravo mjesto. Njihove nacionalne vrijednosti još za života bile su tretirane s dužnim dignitetom, o njima se govorilo s posebnim pijetetom i imali su sve počasti. Držali su ih kao malo vode na dlanu. U Beogradu čovjek Mešinog kalibra osjećao se posebno poštovanim i cijenjenim, i to mu je, naravno, imponiralo.

U Bosni su lovorike rijetka počast. Čovjek izrazitih sposobnosti tek nakon smrti biva uvažavan. Pijedestala nema. Kod glasovitih ljudi najprije je uočiva njihova čovječnost, sve ostalo prepušteno je vremenu da ocjenjuje. Tu su vjerovatno i korišteni Mešinih razmirica sa probosanskim političkim vrhom i bosanskom kulturno-društvenom klimom. Kada su se povele, ponekad i vrlo žestoke diskusije o nacionalnom pitanju, Meša nije mogao ostati imun na mnoge formulacije. Iako je bio dugogodišnji prijatelj sa eminentnim bošnjačkim esejistom i vrsnim znalцем svjetske književnosti prof. dr. **Midhatom Begićem**, njihova razmišljanja o Bošnjacima kao naciji sa specifičnim kulturno-duhovnim obilježjima i historijskom podlogom, dijametralna su. Midhat Begić ga u jednom pismu pokušava navesti na razgovor o njihovom istinskom "muslimanstvu":

"...Svakako da ima razloga da razgovaramo o mom 'muslimanstvu' i nečijem drugom ili sličnom kompleksu. Kako o njemu ne govoriti kad se nalazi u samom našem nacionalnom i ljudskom biću, kad je jedan od 'dubinskih' korijena u našem postojanju!? ... Što se tiče mog prava na pisanje o 'srpskim piscima', jer to je glavni uzrok napada današnjih srpskih nacionalističkih Rastinjaka na ljude nepravoslavne koji se usuđuju da pišu o srpskoj literaturi (to mi je u oči rečeno u Srpskoj 'kraljevskoj' akademiji nauka), ja se usuđujem da još uvijek pišem ponešto i o Srbima i o Hrvatima-

piscima, mada nisam ni jedno ni drugo..."

Svojevrsna "nacionalna mučnina" obuzima Mešu. Sve se više priklanja beogradskom kulturno-političkom krugu okupljenom oko Dobrice Ćosića. Postaju veliki prijatelji. Mada Meša tih kasnih šezdesetih još uvijek živi u Sarajevu, u džepu ima stalnu voznu kartu za Beograd. Midhatu Begiću jednom prilikom odgovara u stilu evropskog liberalizma:

"Budi Musliman, ko ti brani... Piši se kako hoćeš... To je tvoje pravo..."

Jednom prilikom, dopisniku "Politike" na pitanje da li je Bosna njegova književna inspiracija, kaže: "... *Turska okupacija je jednima oduzela vjeru, a svima slobodu. Ali i oni koji su prešli u tuđu vjeru, ostali su samo Bosanci, čudan soj ljudi koji se nije miješao s okupatorom, ali nije više bio što su njegova druga braća, mada su im isti običaji, način života, jezik, ljubav prema zavičajju. Tako ostaju sami. Mislim da nikad nijedna grupa ljudi u istoriji nije ostala usamljenija nego što su bosanski Muslimani... U zatvorenim zajednicama koje su se stvarale u Bosni, najzatvorenija je bila muslimanska. Od kuće i porodice stvoren je kult, i sav neistrošeni vitalitet tu se ispoljavao...* "

Dakle, razumijevao je povijesno-politički usud koji je "pao na muslimanska pleća", ali nije shvatio njihovu posebnost u nacionalnom smislu.

Konačan razlaz s Bosnom

Šezdeset osma. Meši bivaju podastrijeti još neki znakovi beogradske naklonosti. Sedmog marta postao je dopisni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. Iste godine izabran je za redovnog člana ANUBiH. Prve godine predlaže u članstvo ANUBiH dvije vrle sarajevske književne figure: **Slavka Leovca** i **Huseina Tahmišćića**. Prijedlog je odbijen. Protiv je bio njegov prijatelj Midhat Begić. Meša je bio uvjeren da je to upereno i protiv njega. I, tako, ponovno se, prema njegovom osobnom osjećaju, otvara sarajevska *pandorina kutija* koja ga tjera na odlazak iz Bosne. Mešin najbliži prijatelj, Dobrica Ćosić, posjećuje ga u novom petosobnom komfornom stanu u ulici Đure Đakovića br. 6a/II (danas Ali-pašina ulica). Kao da je namjerno izazivao jed Sarajlija. Odlazak u Beograd bio mu je sve bliži. Od selidbe odgovorio ga je **Cvijetin Mijatović**, predsjednik Centralnog komiteta SK BiH.

U vrzino nacionalističko kolo, Meša Selimović upleo se tek onda kad je postao član Upravnog odbora Srpske književne zadruge, na čijem je čelu Ćosić. Ta institucija registrirana je kao kulturna, bavi se izdavačkom djelatnošću i okuplja naprednu književnu inteligenciju. Politička dimenzija ove ustanove izbila je u prvi plan početkom sedamdesetih.

Poznato je da su se nacionalistički krugovi u Beogradu i Zagrebu otimali za svakog afirmiranog Bošnjaka da ga strpaju u svoj krug, u svoj tor. Oni koji na to nisu pristajali bili su izloženi anatemama razne vrste. Oni koji se nisu priklanjali, bilo iskreno bilo u vidu mimikrije bili su oštro napadani, ismijavani, diskriminirani.

Mešino ime imalo je kapitalnu vrijednost za podršku i manipulaciju.

Prvi moždani udar

Usred tih flagrantnih polemika o konstituiranju bosanskohercegovačke književnosti i razgovora o muslimanskoj naciji, Meša Selimović se razbolio. U junu 1971. doživljava prvi moždani udar. U vremenu oporavka, njegovu senzibilnu ličnost potresala je jedna druga bolest: bolest starosti koja sve vidi, bilježi, mjerka... ko ga je

posjetio u bolnici, da li je došao ovaj ili onaj visoki zvaničnik, ko su mu prijatelji. Sve je analizirao, mjerio kao po kararu.

A, onda, došlo je do još jednog spora. I novi sukobi sa sredinom. Odbio je da da ostavku na članstvo u Glavnom odboru Srpske književne zadruge (dalje: SKZ) i da se distancira od njene nacionalističko-šovinističke aktivnosti koju je partijsko rukovodstvo Srbije osudilo. Na pomolu kao da je konačni razlaz sa Bosnom.

Tačno 1. decembra 1972. godine u CK SK BiH održan je sastanak radne grupe CK sa Mešom da bi se razjasnili neki stavovi po dva osnova. Prvo, u vezi sa njegovim "odbijanjem da prima materijale CK SK BiH" i drugo, daleko važnije, Mešino izlaganje na sastanku Aktiva SK Srpske književne zadruge 9. oktobra. Predsjednik komisije bio je dr. **Arif Tanović**, a članovi **Mladen Oljača**, **Ferdo Palac** i **Esad Horozić**.

Meša Selimović je od ovoga slučaja napravio literarnu tiradu, čitavu melodramu i etičko-politički traktat.

Konstruirao je čitave književne cjeline, da bi u posljednjoj zaključio: "*Zar je bilo potrebno da mi se to desi u mojoj 63. godini, poslije 30 godina partijskog staža, na kraju života, poslije svega što sam uradio i ostavio Bosni! Ali izgleda da je ovo simboličan završetak moga boravka u Sarajevu, da bi me podsjetio na sve ono što mi se ovdje dešavalo i ranije; to je doduše bilo teže od ovoga ali ovo je ružnije od svega.*"

Međutim, Meša je već konstruirao zaključak da je isključen iz CK SK BiH, a čitav vic je u tome što on zapravo i nije isključen. Bio je to pragmatičan pokušaj bosanskih komunista da spriječe našeg najuglednijeg pisca da podržava beogradski nacionalizam.

Šta ga je toliko tjeralo da ide iz Bosne?

Meša je i prije te 1973. godine želio otići iz Bosne, i nije bio usamljen u toj svojoj zamisli. Mnoge poznatije ličnosti su to željele. Bosanska sredina bila je dosta tijesna za velike stvaraoce. Pritisnuta uvijek iz Beograda i Zagreba, nepriznata i manipulirana, a domaći nacionalni trolist nije dopuštao da se posveti posebna briga i pažnja za pripadnike ove ili one nacije. I među inte-

lektualcima, piscima, naročito, bilo je nacionalističkih trvenja.

Recimo, jedan Mak Dizdar, bio je zaista pod presijom srpskog nacionalizma, onog epskog nacionalizma srpskih književnika, mladih srpskih pjesnika, jurišnika, i to ga je skupo koštalo, od toga je umro. Meša je bio trn u oku nekim hrvatskim nacionalistima, Mak srpskim. Politika je vodila brigu da sačuva neku ravnotežu, da se ne opredijeli ni na jednu ni na drugu stranu. Nije bilo jedinstva višenacionalnih inteligencija da se odupru nacionalnim centralama vani i da interno priznaju vrijednosti svakog Bosanca pojedinačno, jer mnogi su odlazili i vraćali se u Bosnu. Skender **Kulenović**, naprimjer.

Iako je sahranjen u Beogradu, kao uostalom i Meša, jer je tamo otišao potkraj života, bio je i ostao Bošnjak. Nijedan se nije odrekao bosanstva i bošnjaštva. To nacionalno priklanjanje Maka Zagrebu, a Meše Beogradu, sve je to bila jedna mimikrija, dok nije nacija priznata, ali oni su svojim djelom potvrdili svoju naciju na najbolji način.

Kod Meše je to samo u djelu, a ne u javnom ispoljavanju. Naciju je shvatio politički. "Kad se mora pripadati nekoj naciji, dobro, ja sam Srbin." Ali, svojim djelom on je izraziti Bošnjak.

Često se govorilo da je Meša pretjerivao, da je prenapuhivao cijelu tu atmosferu oko sebe. Njegovi sugrađani, Tuzlaci, isticali su da je literarna mašta kod njega bila razbuktna i u svakodnevnom životu. "Meša pretjeruje... Mnogo dodaje, i što jeste i što nije..." Doktor **Ferid Muhić** objavljuje seriju *tekstova* "O jednoj lamentaciji nad revolucijom" - u povodu *Sjećanja* Meše Selimovića, u jednom ulomku kaže: "...Selimović najprije lamentira nad svojim vlastitim 'udesom'. U povijesnom prostoru u kome je rođen sve su se okolnosti zavjerile protiv njega: od tragedije njegovog brata do svjesnih onemogućavanja na univerzitetu... do elementarnog ugrožavanja egzistencije (ovdje opet ističemo da ne ulazimo u autentičnost Selimovićeve faktografije u kojoj se bogato isprepliću mašta i stvarnost.)..."

Tu je kod Meše izražena jedna psihološka komponenta "beskrajno voli Bosnu i tijesno mu je u njoj", podržava emancipaciju i razvoj Bosne, grozi se birokratije. Zna da ne može bez politike, i želi da sam bude priznat u toj politici, a s njom nije zadovoljan. Niti je ta politika bilo dovoljno

pametna i fleksibilna. Bila je hrabra u borbi za Bosnu, i to joj jedino današnje generacije priznaju.

Brat Buđoni - dramatična porodična priča

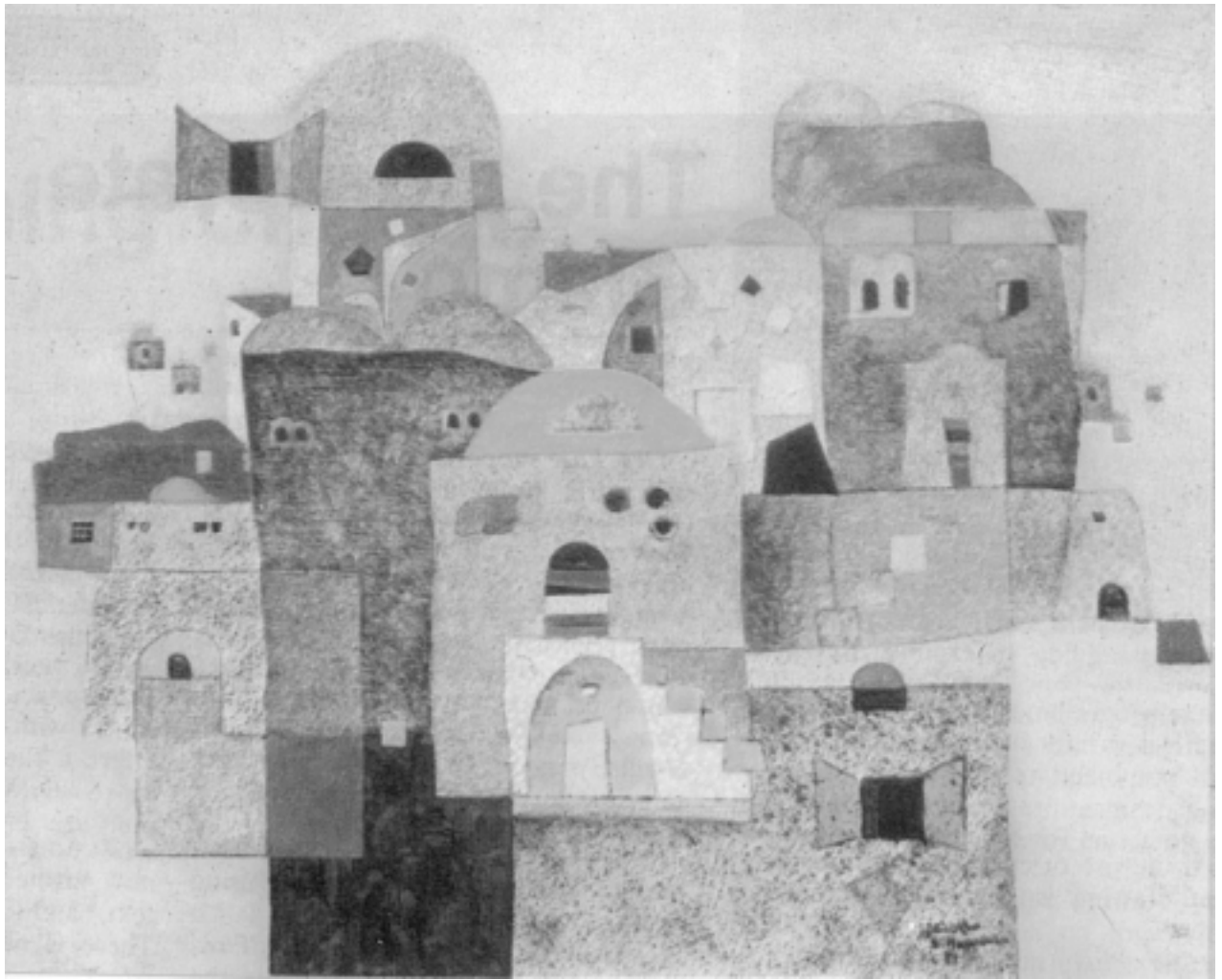
Da li je Meši u političkom životu tadašnje Bosne odmogao taj tragični porodični kontekst, mlađi brat **Teufik Selimović - Buđoni** pod istragom i u zatvoru osuđen na devet godina?

To je, vjerovatno, moglo na njega samo psihološki djelovati. Kao što je smrt najstarijeg brata **Šefkije**, utjecala na njegov ukupni ljudski habitus.

Bilo kako bilo, Meša se odselio u Beograd i tamo živio do kraja života. Devetogodišnji boravak u "bijelom gradu", ponudio mu je s jedne strane, ugodan društveni život i poštivanje beogradske književne elite, danas ogrezle u četništvu, ali, s druge strane, tjelesnu i psihičku obamrlost. Njegovo zdravstveno stanje pogoršavalo se iz dana u dan. Teško je bolestan, bol je neizdrživa, ali je on podnosi stoički. Ostaje nedovršen roman *Krug*. Bilo je tih sedamdesetih još zamjeranja s Bosnom (TVBiH odbija emitirati jednu emisiju čiji je gost-urednik u Zagrebu bio Meša, *Svjetlost* zahtijeva da izmijeni dva poglavlja iz *Ostrva, Tuđa zemlja* i *Da li da umre stari mandarin*), također ga **Marko Ristić** u *Politici* perfidno karakterizira "Meša alias Mehmed" etc., etc.

Na samrti je. Piše posljednje retke. Koncem 1979. godine, zadnjim atomima snage, uzima pero u ruke i piše zapis o slikaru **Mersadu Berberu**. "Ja znam da me njegove slike privlače... One me podsjećaju na moju rođenu Bosnu sa svim njenim suprotnostima, sa svim nježnostima i grubostima. Berber traži onu istinsku voljenu Bosnu, bez laži i lakiranja, što sam i sam pokušao u mojim knjigama. Srećan sam da imam jednu njegovu sliku 'Prusački Ulema'."

Kraj je dočekao u svom domu. Bio je 11. juli 1982. godine, na televiziji fudbalska utakmica Njemačka-Italija. Nesnosna vrućina. Pozlilo mu je. Nešto poslije 22 sata, umro je Meša Selimović. Po rođenju i po djelu, znameniti Bošnjak - po patriotskoj pripadnosti - Bosanac, prema vlastitom opredjeljenju, u vremenu neimenovanja jedne nacije, Srbin.

Al-Jeeb, Suliman Mansour (Palestina)